

DİNİ BİREYLEŞME: HOŞGÖRÜ EĞİTİMİNE KARŞI YENİ MEYDAN OKUMALAR*

*Friedrich SCHWEITZER***

*Çev. Recep KAYMAKCAN*** - Tuncay AKSÖZ*****

ÖZET

Bu makalenin odak noktası, birçok Batı toplumundaki gençler arasında en yaygın din türü olan bireyleşmiş din ile hoşgörü arasındaki ilişkidir. Yazar; kendisinin ve diğer araştırmacıların Almanya'da çocuk ve ergenler üzerine yaptığı nitel çalışmalarını ortaya koyarak, Hıristiyan gençlerinin İslam hakkında görüşlerini ve bireyleşmiş dini, hoşgörü eğitimi açısından incelemektedir. Bu makalede Almanya ve diğer Avrupa ülkelerindeki farklı din eğitim modelleri göz önüne alınacaktır. Şu soruya özel bir vurgu yapılacaktır: Din ve din eğitimi, hoşgörünün kaynağı olabilir mi ya da hangi koşullar altında hoşgörünün kaynağı olabilir? Yazar; işbirliğine dayanan (co-operative) diyalojik uzlaşmacı din eğitim modelinin, hem dini kimlikleri desteklemede hem de diyaloga açıklığı sağlama konusunda bir potansiyele sahip olduğunu öne sürmektedir.

ABSTRACT

The focus of this article is on the relationship between tolerance and individualized religion as the most common type of adolescent religion in many western countries. Drawing on a number of qualitative studies conducted by the author with children and adolescents in Germany, as well as on other larger studies conducted by others, the author identifies a number of problem areas, for example, in Christian adolescents' views of Islam, and discusses the consequences of individualized religion for tolerance education. Different models of religious education in Germany and other European countries are considered. Special emphasis is given to the following question: if and under what conditions can religion and religious education become sources of tolerance? The

* 'British Journal of Religious Education' adlı akademik derginin 29:1, 2007 sayısında'de yayınlanan "Religious individualization: new challenges to education for tolerance" başlıklı makalenin çevirisidir.

** Prof. Dr., Almanya Tübingen Üniversitesi İlahiyat Fakültesi din eğitimi ve uygulamalı teoloji profesörü

*** Prof. Dr., Sakarya Ü. İlahiyat F. Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

**** Sakarya Ü. Sosyal Bilimler Ens.Yüksek Lisans Öğrencisi

author suggests that the model of co-operative dialogical religious education has the potential to support religious identities and, at the same time, to foster dialogical openness.

Anahtar Kelimeler: Hoşgörü, Eğitim, Din, Kimlik, Diyalog

Keywords: Tolerance; Education; Religion; Identity; Dialogue

Hoşgörü ve hoşgörü eğitimi diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya kamuoyunun da başlıca meselesi olmuştur. En son İngiltere olmak üzere İspanyayı içine alan birçok Batı ülkesindeki terörist saldırıların sonucu olarak ve Almanya’da mültecilere karşı yapılan açık şiddet olaylarından sonra birçok politikacı ve eğitimci hoşgörü eğitimine ciddi bir ihtiyacın olduğunu fark ettiler. Hükümet programları başlatıldı, sosyal ve politik eğitim alanlarında birçok çaba ortaya kondu (Georgi ve diğerleri, 2003). Bununla beraber genellikle bu programlar ve çabalar ne dini hoşgörü meselesine ne de hoşgörü ve hoşgörüsüzlüğün dini kaynak ve geçmişine odaklandı. Bu makalede din eğitimine özel bir vurgu yapmak istiyorum. Dini farklılıkların hoşgörüsüzlüğe bağlı birçok gerginliğin ve çatışmanın önemli bir boyutu olduğu kanaatindeyim. Çünkü din ve dini ayrılıklar Alman toplum yapısının derinliklerinde bulunmaktadır. Bundan dolayı hoşgörü eğitimi, dini meselelere ve gençlerin bu meselelerle ilgilenme (ilişki kurma) biçimleri ile sınırlı değildir. Ayrıca; din eğitiminin, ötekini kabul etmeyi sağlayan etkili motifler ve değerler kazandırarak hoşgörü eğitimine sağladığı katkıyı göstermek istiyorum.

Son on yıldır, gençlerin ve çocukların farklı kültür, din ve mezhepleri algılama ve bakış açılarıyla ilgili birçok araştırma projesinde yer aldım. Bu projelerden biri gençlik, din ve küreselleşmeydi (Schweitzer ve Conrad, 2002; Osmer ve Schweitzer,2003c). Diğer de bizim “işbirliğine dayanan diyalogcu din eğitim modeli” dediğimiz modeldir (Schweitzer ve Biesinger, 2002; Schweitzer ve Boschki, 2004). Üçüncüsü ise din eğitiminin etkileri, ailede değişim ve ruhsal sağlıkla ilgiliydi (Biesinger ve diğerleri 2005). Bu projelerden elde edilen farklı bilgilerin ortak noktası olabilecek sonuçlardan biri; Alman gençliğindeki yüksek orandaki bireyleşmedir. İfade ettiğim bireyleşmenin sosyolojik kavramı, bireysellik anlamında değildir. Bu, aynı zamanda bireyleştirilmiş perspektiflere atıfta bulunmaz. Bu, açıkça insanların kendi yaşamlarının doğum ve sosyal kökenle belirlenmediğine dair bir varsayımı vurgulamaktadır. Ayrıca herkesin isteğine ve yaşam planına göre hayatını şekillendirme sorumluluğuna sahip olduğunu ifade etmektedir. Modern ve postmodern toplumların bu belirgin karakteristiği aynı zamanda geniş kapsamlı dini imalar içerdiğini göstermektedir.

Bu çerçevede hoşgörü eğitiminin sonuçlarını sorgulamak istiyorum. En azından Batı toplumlarındaki eğitim, hedefteki gençlerin bakış açılarını ve özel durumunu göz önüne almak zorundayken, bu çalışmaların bireyleşmiş din ve hoşgörü arasındaki ilişkiye değinmediği görülmektedir. Şüphesiz dini hoşgörü meselesini hesaba katmadığımız zaman, bireyleşmiş din açısından sorun olacaktır. Bizim bu konudaki çalışmalarımızı ve Alman gençliği ile ilgili diğer bilimsel çalışmaları ortaya koymak istiyorum.

Burada bizim araştırma projelerimizle ilgili detaylı açıklama yapılmayacaktır. Yukarıda zikredilen yayınlar, burada tekrarlamak istemediğim teknik açıklamalar içermektedir. Bununla beraber çoğunlukla benim ampirik eserimin sınırlı sayıda genç ve çocukla yapılan nitel çalışmalar olduğu açıktır. Sonuç olarak; daha sonra zikredilecek kapsamlı çalışmalardaki kıyaslamalar benim çalışmalarımın geçerliliğini ifade etmesine rağmen, benim çalışma sonuçlarımın bütünü temsil ettiği söylenemez. Bu meseleden bağımsız olarak, mülakat materyalleri; din eğitimi ile ilgili kayda değer itirazlar ve bireyleşmiş din ile hoşgörü arasındaki ilişki hakkında önemli bakış açıları ortaya koyar.

Almanya'daki Gençlerin Bireyleşmiş Dini

Alman gençliği ile ilgili literatürde, onların dini davranışlarının bireyleşme şekline uyduğuna dair büyük bir kabul vardır. Bazı araştırmacılar dinin yok olduğu varsayımı ile sekülerleşme fikrini sürdürürken (bunların en göze çarpanı Pollack, 2003) dini çoğulculuk ve bireyleşme teorisi bunun böyle olmadığına dair daha fazla bilgi sunmaktadır (bkz. Ziebertz, 2004). Alman gençliği – Almanya'nın eski sosyalist bölgesi Doğu Almanya'yı dışarıda tuttuğumuzda– dinle ilgili bir ilgiye sahip olmama ya da ateizm anlamında seküler değildir. Fakat bireyleşmiş din gerçekten ne anlama gelmektedir?

Bireyselleşmiş dinin birinci özelliği; gençlerin kendi inançlarıyla dini kurumların öğrettiği ve sürdürdüğü inanç arasındaki farklılaşmadır. Almanya'daki birçok genç, kendisini dinle ilgili görmektedir. Fakat kilise tarafından öğretilen şeylere inanmadıklarını belirtmek onlar için çok önemlidir. Kilisenin paylaşmadıkları ya da paylaşmayacakları bir inanç türünü istediğini varsaymaktadırlar. Çünkü bu inançla ilgili soruları ve şüpheleri vardır. "Kilise-deki insanların inandığı şeklin dışında inanıyorum ifadesi."; yirmi yıldan fazla süredir Almanya'da yapılan diğer mülakat verileriyle, bizim mülakatlarımızda bulunan genel bir ifadedir (bkz. Schweitzer, 2004). Gençler kiliseyi sıkıcı görüp cazip bulmamaktadır. Bu da kendilerini kilise ve dini bir kuruma bağlı bir şekilde tanımlamamalarının diğer sebebidir.

İkinci özellik; resmi dini gelenekle açıkça aynı fikirde olmamanın, hatta bilinçli olarak onlardan ayrılmanın hiç problem olmadığı ve herkesin kendi dini kanaatlerine sahip olmasının doğru olduğu fikridir. Dinin sosyal ve kamusal kontrolünün güçlü olduğu eski zamanların aksine, bu tür bir dış kontrolün ortadan kalktığı gözlenmektedir. En azından görünümde, daha önceki harici kontrolden devralınan içsel dini kontrol şekilleri yoktur. Gençler herkesin kendi inancını seçme hakkına sahip olduğuna ve hiç kimsenin böyle bir tercihe karışamayacağı kanaatinde dirler. Hatta bunun böyle olması için sebepler ifade etme gereği duymazlar, sadece onu böyle kabul ederler.

Araştırmaya katılan gençlerin çoğunluğu, Hıristiyan geçmişe sahip olan ya da dini bir bağlılığı olmayan kişilerdir. Görüştüğümüz az sayıda Müslüman, en azından belirli bir anlamda daha fazla dini bir kontrolü tecrübe etmiş gözükmektedir. Onlar bir yandan Kur'an diğer yandan İslam'ın ahlaki gereklilikleri olarak gördükleri şeyler ile kendi yaşam şekilleri arasındaki gerginliklerin göze çarpan farkındalığını ortaya koymuşlardır. Fakat en azından şimdilik, gelecek ve bugünü ayırarak, dinle ilgili gerginliklerden kaynaklanan bütün problemleri çözmeye çalışmaktadırlar. Şu anda dinin gerekliliklerine göre yaşama imkanları olmadığını düşünmekle birlikte, gelecekte bir gün bu dini kurallara uyabileceklerine inanmaktadırlar. Almanya ve Batı Avrupa ülkelerinde yetişen Müslüman gençlikle ilgili diğer çalışmalar (Bkz. Bukow ve Yıldız, 2003), bireyleşmenin sadece Hıristiyan gençliğiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda Müslüman gençliği de etkilediğini göstermektedir. Bunun ötesinde, İslam fundamentalizmi çok tartışılan bir meseledir. Almanya'daki son dönem Müslüman gençlerdeki fundamentalizme eğilim olduğunu gösteren araştırmalar (Bkz. Heitmeyer, 1997) metodolojik yönden ciddi olarak tartışılmıştır (Pinn, 1999). Fakat Almanya'daki Müslüman gençlerin entegrasyonunun, hala çözülmemiş temel sosyal ve dini bir problem olduğunda şüphe yoktur.

Bireyleşmiş dinin üçüncü özelliği, aslında farklı tutumların özel bir karışımıdır. Almanya'daki gençler; farklı mezhep ve dinlerden seçim yapabilmek için farklı seçeneklere sahip olmayı istemektedir. Bu tarz düşünce zorunlu heretiklik olarak ifade edilebilir (Berger,1979). Aynı zamanda gençler, insanların inançlarına herhangi bir şekilde karışılmasına karşı aşırı hassastırlar. Onlara göre bu tür müdahaleler, her bireyin bağlanmak istediği herhangi bir inanca bağlanma hakkını çiğner. Gençler, dinin saldırgan olarak yayılmasını ve insanların zor durumundan faydalanarak din değiştirmeye zorlanmasını istemezler. Seçeneklere sahip olma düşüncesi de oldukça soyut (muğlak) gözükmektedir. Onlara farklı bir dine ya da mezhebe katılma ihtimallerini

sorduğumuzda, hemen hemen hepsi açıkça, şaşırtıcı bir istekle bu seçeneği reddettiler. Kendi dinleriyle tamamen aynı fikirde olmasalar ya da belirli bir kiliseyle kendilerini tanımlamasalar da, onların diğer mezheplere ve dinlere karşı bir tepkileri söz konusu olmamakla birlikte onlar ne iseler öyle kalmak istemektedir.

Bu tutum karışıklığı iki ilginç gözlemi ortaya koyar: Birincisi; bireyleşmiş din, alışlagelmiş ya da grup odaklı olarak bilinen tavırlara açıkça engel olmaz. Genç bir kız, dini konular üzerine kendisinin çokça düşündüğünü ve kendisinin kendi sonuçlarına ulaştığını ifade etmiştir. Bu ifade bireyleşmiş dine oldukça uygundur. Fakat başkalarının da buna inanmasından ve buna inanan başkaları varsa burada bazı gerçeklerin olması gerektiği düşüncesinden hoşlandığını söylemiştir. Bu görüş ise hiç bireyleşmiş gözükmemektedir. J.W.Fowler'e (1981) göre, inanç teorisi bağlamında geleneksel (geleneksel-sentetik) basamak ile bireyleşmiş inanç (bireyci-yansıtmacı) arasında fark yoktur. Geleneksel bireyciliğin gençler bağlamında bir çelişki gibi görülmediği söylenebilir.

İkinci gözlem; bireyleşmiş dinin bir sonucu olarak ortaya çıkan, göreceliliktir. Mülakatlarımıza göre, görecelilik aslında Alman gençliğinde oldukça az gözükmemektedir. Soyut olarak dinin bütün inanç iddialarına eşit değer verirken, kendileri için eşit değer ve çekicilikte görmezler. Öyle olmasaydı diğer dinleri reddetmeden önce onları, dikkatlice değerlendirmek zorunda oldukları ciddi bir problem olarak görürlerdi.

Bazı analistler bireyleşmiş dinin hayali olduğunu ifade ederler. Teolojik açıdan bireyleşmiş dini eleştirirler. Diğerleri bu dinin bütün çoğulcu toplum şekillerine uyduğunu ifade ederler. Hala bireyleşmiş dini, postmodernizme ve küreselleşmeye bağlarlar (Bkz. Osmer ve Schweitzer, 2003a; Schweitzer, 2004). Bu tür yorumlardan bağımsız olarak hoşgörü eğitimi, bireyleşmiş dini bir başlangıç noktası yapmak zorundadır. Fakat bireyleşmiş din hoşgörü için ne anlam ifade etmektedir? Dini hoşgörü için uygun bir başlangıç noktası olabilir mi ya da kendi hoşgörüsüzlüğünü ve önyargısını yaratır mı?

Bireyleşmiş Din, Önyargı ve Hoşgörüsüzlüğü Engeller mi?

Alman gençliğindeki bireyleşmiş din tablosuna baktığımızda; bu tür bir dinin, hoşgörüsüzlüğe karşı en güçlü panzehirlerden biri olduğu varsayılabilir. İlgili hipotezler, kişi neye inanırsa inansın ya da hangi inanca uyarsa uysun, bunu, kişinin kendisine bırakmanın dini hoşgörü için olumlu bir başlangıç noktası olabileceğini ifade etmektedirler. Muhakkak ki bu, bilgilendirme-

ye dayalı bir hoşgörü türü değildir. Çünkü kendine ait dini kanaatlere ya da diğerleriyle ilgili somut hiçbir bilgi türüne dayanmamaktadır. Fakat günümüzdeki gençlerden çok şey istenemeyeceği ve bireleşmiş din ile hoşgörü birleşiminin en azından uygulanabilir bir seçenek olduğu hala iddia edilebilir.

Bununla beraber, verilerin detaylı incelemesine bağlı olarak, bunların kolay olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Hıristiyan mezhepleri arasında, görüş-tüğümüz genç ve çocuklarda çok az sayıda açık ön yargı örneği bulunması şaşırtıcıdır. Bir nesil öncesi ile karşılaştığımızda; Protestanların Katolikleri güvenilmez, Katoliklerin Protestanları daha az sevecen ve dine daha az bağlı gördüğü düşünülecek olursa; bu tür belirgin negatif prototipleri Hıristiyan mezhepleri arasında görmemek gerçekten umut vericidir. Bir önyargı unsuru olarak işleyen diğer mezheple ilgili çok sayıda genelleme ve indirgemeci görüş bulduk. Bununla beraber, Almanya'da tekrar Katolikler ve Protestanlar arasında ciddi çatışmalara şahit olabileceğimize dair sebepler gözükmemektedir. Mezhepler arası evliliklerin yüksek düzeyde olması bunu göstermektedir ve mezhepler arasındaki bu evlilikler Almanya'da mezheplerin nasıl algılandığına dair başka bir varsayımdır. Kiliselerde yapılan evliliklerin üçte biri Protestan-Protestan; üçte biri Katolik-Katolik; üçte biri de Protestan-Katolik'tir (Bkz. Ebertz, 2000). Genel eğitim atmosferi, farklı Hıristiyan mezhepler açısından birbirlerine çok daha açık gözükmektedir.

Mülakat yapılan gençlerin çoğu, Hıristiyan mezhepler arasında temel farklılıklar görmemektedir. Fakat İslam'ı kıyaslamalarına dahil ettikleri zaman, görüşleri belirgin bir şekilde değişmektedir. İslam hakkında görüşlerini sormasak da, değerlendirmelerine İslam'ı katmaktadırlar. İslam hakkında büyük farklılıklar görüyorlar ve bunları kalın çizgilerle ayırıyorlar. Ayrıca Hıristiyanlıktaki mezhep bağlılıklarını değiştirmeyi göz önünde bulundurmayla açıklarlar. Fakat İslam söz konusu olduğunda işler değişmektedir. Bazıları bunu çok net ortaya koyuyorlar. Müslüman olmak istemiyorlar; hatta bunu hayal bile etmiyorlar. Bu tür negatif tutumları açık ve direkt olarak ifade etmekte tereddütlü olsalar bile, İslam ve Müslümanlar hakkında oldukça olumsuz olduklarını gösteren bazı sebepler vardır. Bununla beraber aradaki ayrımlara baktığımızda en azından bazılarındaki derin duygusal tona sahip mesafe açıkça görülmektedir. Mülakatlarımızda belirgin önyargı tam olarak Hıristiyanlığı ve İslam'ı ayrı tutma bağlamında ortaya çıkmaktadır. Gözlemlerimiz bu açıdan şunu göstermektedir: Medyanın ve belirgin ırkçı grupların etkisi altında, gençler önyargıya sahip olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Buna ek olarak; birçok genç, din ve mezhep kavramlarına ilişkin açık bir anlayışa sahip değildir. Sadece çok az bir kısmı bunları iki farklı kavram ola-

rak değerlendirmiştir. Gençlerin çoğu, bu kavramları birbirinin yerine kullanmışlardır. Onların bu kavramları yanlış kullanımı, diğer dinler hakkındaki fikirlerinin bilgiye dayalı yargılardan uzak olduğunu göstermektedir. Bu, önyargı tehlikesine karşı dikkatli olmanın diğer sebebidir.

Bireyleşmiş din, açıkçası farklı dini gruplar arasındaki kalıplaşmış ayırıcı çizgileri engelleyemez. Bireyleşme ilk bakışta varsayıldığı gibi önyargıya karşı güçlü bir çıkar yol olarak gözükmez. Bu gözlem Almanya'daki başlıca gençlik çalışmalarından birindeki temel sonuçlardan birisiyle örtüşmektedir. Bu, Shell araştırmasıdır (Deutsche Shell, 2000). Bu tür çalışmalar, 1950'lerden beri Almanya'da düzenli bir şekilde yapılmaktadır. Bununla beraber 2000 yılında yapılan çalışma, Almanya'daki Müslüman gençliğe dikkati çeken ilk çalışmadır. Daha önceki çalışmalarda Müslüman gençliğin olmaması, araştırmacıların İslam'a karşı olan negatif tutumuna bağlı değildir. Bu; şu liberal sosyal bilim ön kabulüne bağlıdır: Alman toplumu seküler bir topluma dönüşmüştür ve dini miras artık gençler için bir rol oynamamaktadır. Shell-2000 araştırmasının sonuçları yazarların 'yeni mezhepsel sınır' dedikleri şeyi ortaya çıkarmıştır. Örneğin Müslüman gençlik ile geniş çapta Hıristiyan gençliği arasındaki sınır gibi (Fuchs-Heinritz, 2000, s.180). Shell Araştırması, Hıristiyan ve Müslüman gençlik arasındaki prototiplerle ilgilenmemiştir. Fakat farklı dini geçmişe sahip gençler arasındaki farklı tutum ve yaşam biçimlerini açıkça ortaya koymuştur. Bu farklılıklar, hoşgörü eğitimine duyulan ihtiyacı ortaya koyar; çünkü bu tür farklılıklar hoşgörüsüz prototiplerin hedefi olabilir.

Postmodern ve modern hayatın istekleri doğrultusundaki daha genel psikolojik çalışmalarımızı takip eden çalışmaların birinde; çoğulculuk ve küreselleşme (Kegan, 1994) için gerekli psikolojik ve zihinsel kapasiteyi yansıtan bir tanım yapmayı denedik (Bkz.Osmer ve Schweitzer, 2003c). Farklı mülakatçılar tarafından kullanılan kendine ait inanç basamağını (Bkz. Fowler, 1981; Osmer ve Schweitzer, 2003b) kurmaya çalıştık. Globalleşmeden kaynaklanan zihinsel meydan okumaları, çeşitli sosyolojik ve psikolojik çalışmalara göre analiz ettik. Bu çalışmamızdaki sonuçlardan birini, şu anki bağlama uyduğu için aynen aktarıyorum:

“Global dönüşlülük bağlamında gençlerle yapılan çalışmalara bağlı olarak özellikle geleneksel inanç basamağının ötesinde bir gelişimi sağlamak önemlidir. Bu görüş sadece inanç gelişim teorisine dayanmaz; aynı zamanda yukarıda zikredilen mülakat çalışmamızdaki iki gözlemde de öne çıkmıştır. Bu gözlem küreselleşmenin çarpıtılmış ve naif görüşleriyle ilgilidir. Global sorumluluk için gerekli zihinsel kapasite ile küreselleşmenin zihinsel gerekli-

liği olan global dönüşlülük arasındaki ayırım ortaya koyularak elde edilecek cevapları, özellikle Alman örneği ortaya koymuştur. Gençlerin çoğu (muhtemelen çoğu yetişkin de) tamamen üstesinden gelemeyecekleri bilişsel (cognitive) taleplerle yüzleşmektedirler; çünkü geleneksel düşüncenin (3.basamak) sınırlarına kısılıp kalmaktadırlar. Zihinsel talepler ile řu anki kapasiteleri arasındaki uyumsuzluk büyük olmadığından gençler kendi yaşam dünyalarına odaklanmak için sadece globalleşmeye kulaklarını ve gözlerini kapatırlar. Ayrıca gençlerin, küreselleşmenin ideolojik görüşleri diyebileceğimiz şeyleri ortaya koyma tehlikesi vardır. Bizim mülakatımızda küreselleşmenin çok pozitif ve naif değerlendirmeleri ortaya çıktı. (Bkz.Osmer ve Schweitzer,2003c, p.151)”

Benzer yorumlar bireyleşmiş dinin zihinsel taleplerine uygulanmaktadır. Mülakat yapılan gençlerin çoğu dini yönden kendilerine sunulan seçeneklerin yetersizliklerini ve dini durumu eleştirel olarak değerlendirememektedir.

Bireyleşmiş dinin yararları ve hoşgörüye etkilerine dair gençlerin düşünceleri vardır. Bu düşünceler aynı zamanda onların bireyin dini hakları konusundaki iddialarını destekleyen sebeplerdir. Yukarıda zikredildiği gibi, bu sebepler fazlaca sorgulanmadan kabul edilmiştir. Diğer yandan da bu sebepler çok güçlü gözükmektedir. Çünkü gençler bütün düşünce şekillerini bu yolla oluşturmaktadır. Öte yandan, hoşgörülü davranışı ortaya çıkaracak belirli değerler gibi özel motifler yoktur ve bu bağlamda zikredilecek rol modellerde bulunmamaktadır. Diğer bir değişle, Walzer’e (1994) kadar giden bir ayırımı kullanırsak, bu durumda bireyleşmiş din, hoşgörü için temel oluşturacak güçlü bir dini etki içermez. Herkesin dini özgürlükte eşit haklara sahip olduğuna dair genel kabul, değersiz bir saygı için zayıf bir motiften fazlasını sağlamaz. Ayrıca bu dinin, hoşgörü kaynağı olarak işlevsel olamayacağı anlamına gelir.

Dine Dayalı Hoşgörü Eğitimi mi?

Bireyleşmiş din ile hoşgörü ve hoşgörüsüzlük arasındaki ilişki ve bireyleşmiş din ile ilgili söylemlerimden çıkan sonuçlardan biri şudur: Örneğin; öğrencilerin İslam hakkındaki basmakalıp görüşlerin ötesine geçmeleri için, onların farklı dinler hakkında daha açık bir anlayışa sahip olmaları gerekir. Şüphesiz dini araştırmalardan elde edilebilecek, dinler hakkında bilgilere ihtiyaç vardır. Aynı zamanda bu, dinler hakkındaki öğrenimi ifade etmektedir. Bu; dini çalışmaların neden din eğitiminin önemli bir parçası olduğunu, din eğitiminin oldukça bağımsız olarak nasıl organize edildiğini -mezhepsel (Almanya’daki tipik durum) ya da mezhep üstü - ifade etmektedir. Objektif

ve ayrı din öğretimi yaklaşımı, herkesin hoşgörülü olmasını isteyen genel kuralın ötesindeki hoşgörülü tutumlar için yeterli motifleri sağlayabilecek mi? Hoşgörünün temeli olacak dini değerlerin tanımlarını içeren hoşgörü eğitiminin olabilme ihtimalini incelemek istememin sebebi budur. Almanya'daki bu yaklaşım türünün çeşitli örnekleri vardır. Bunlardan ikisini ele alacağız.

Hoşgörü yararına olan dini motifler ve değerlerle ilgili olarak, 'Hoşgörünün dini kökenleri' adıyla bilinen hoşgörü projesi (Schwöbel and van Tippelskirch,2002) eğitimsel amaçlar açısından dikkat çekicidir. Bu proje teologların, filozofların ve psikologların ortak gayretleriyle ortaya çıkmıştır. Her geleneğin içindeki hoşgörünün kökenlerini keşfetmek için farklı dinlerin - şimdye kadar Hıristiyanlık, İslam ve Yahudilik - örneklerini bir araya getirmeyi amaçlar. Hoşgörülü tutumların dışarıdan insanlara asla yüklenemeyeceği, bu projenin temel hipotezidir. Bu tez eğitim perspektifi açısından hoşgörüsüzlük şekilleriyle kendi içinde çelişkili bir hoşgörü eğitimi stratejisini göstermektedir. 'İnanç kaynaklı hoşgörü' adlı giriş makalesinde Schwöbel (2002) çoğulcu toplumların hoşgörünün uygulamasına bağlı olduğunu ve bu uygulamanın, toplumda hoşgörülü kimliklerinin oluşmasını sağlayan kurumlar aracılığıyla başarılabileceğini iddia etmektedir. Bu bakış açısıyla; dini kurumlar bu görevi yerine getirebilecek ilk unsurlardır. Yukarıdaki gözlemlerim bağlamında, bu beklenti, eğitimin günümüzdeki uygulaması ile din eğitimindeki yanlışlara işaret eder. Çünkü hoşgörülü kimlikler Almanya'daki birçok genç tarafından kazanılmamıştır. Schwöbel'in analizinin ikinci noktası aynı zamanda bizim şu anki bağlamımızla olan direkt ilgisidir. İnsanları zorlayarak hoşgörülü yapmaya çalışmak işe yaramaz. Bu tarz tecrübeler bunun işe yaramadığını göstermiştir. Çünkü insanlar kendilerini sadece tehdit edilmiş hisseder, kimliklerini emniyetsiz (güvensiz) bulurlar ve bu daha fazla fundamentalizme yol açar. Sonuç olarak; eğitimsel amaç, dini kimlikleri görecelileştirmek değildir. Hoşgörünün kaynağı olabilecek şekilde dini gelenekleri ortaya koymaktır (Schwöbel,2002, s.21). Özellikle bu nokta din eğitimi için çok ilginçtir. Çünkü dini araştırma yaklaşımlarının bazıları, açıkça öğrencilerin – örneğin- ailelerinden edindikleri dini kimlikleri görecelileştirmeyi hedefler. Bu niyet farklı dini gelenekler içindeki hoşgörünün kökenlerini ortaya çıkarmaksa, bu eğitim için problemlidir.

Hıristiyan din eğitimi bağlamında, Lahnemann (1998) Hıristiyan geleneğinde hoşgörünün dini kökenlerinin nasıl oluşturulacağını ele alan bir yaklaşım geliştirmeye çalıştı. Onun modeli Hıristiyanlık ve İslam arasındaki karşılaşmaya odaklanmıştır ve farklı yaş guruplarıyla çalışmak için değerli öneriler içerir. Hoşgörü eğitimi bağlamında diğer dinlere karşı hoşgörü ve açıklık için

İsa'yı temel örnek olarak gösterir. İsa'nın, günahkar geçmişlere sahip havarilerini seçimini anlatır. İsa'nın günahkarlara karşı olan sevgisini anlatır. Samaritan öyküsü (Lk 10,25-37); kişinin, kendi dini tarafından kabul edilme-yen diğer kişi ve gruplara karşı açıklığına dair bir örnek olarak alınır. Bu yaklaşım, hoşgörünün dini olmayan felsefi etiği (Forst, 2003) öğretmek hoşgörü-yü elde etmeye çalışan bir teşebbüstür. Bu yaklaşım, Hıristiyan inancına bir şey eklemeyi; fakat Hıristiyan geleneğinden gelen hoşgörü motiflerini güçlendirip ortaya çıkarır. Bu tür bir yaklaşımın muhtemel gücü var olanı kullanabilme gücü ile yeni bir inançlar ve kanaatler kümesi oluşturmasıdır. Bu yaklaşım; hoşgörüye dayanan Hıristiyan kimliklere bağlı olarak işlev görür, onların yerini alarak değil.

Fakat Lahnemann modelinin yetersizliklerini görmek çok kolaydır. Onun modeli kendisini Hıristiyan geleneğiyle tanımlayan kişiler için çok ikna edici olacaktır. Bu modelin Hıristiyan gelenek içerisinde uygulanması, bireyleşmiş din bağlamındaki dine dayalı hoşgörü eğitimi açısından en ciddi problemleri ortaya çıkarır. Bireyleşmiş din hemen hemen hiç tecrübe edilemeyecek zayıf hoşgörü ve zayıf dini kimlikleri ortaya çıkaracaksa; din, hoşgörünün temeli olarak nasıl işlev görebilir? Almanya'nın önde gelen diğer dini eğitimcilerinden Nipkow çok boyutlu yaklaşıma ihtiyaç olduğunu iddia etmektedir (Nipkow, 2003, s.143). Bu yaklaşım dini diyalog ile, geleneklerin ve kurumsal dinin hakikat iddialarını kabul etmeyen gençleri birleştirmeyi sağlar (Nipkow, 1998). Artan bir şekilde, zayıf dini kimlikler öngören din eğitimi artık en azından Almanya ve diğer Batı ülkelerinde bulunmamaktadır. Sonuç olarak; hoşgörü eğitimi yanında, din eğitimi için de modeller oluşturmak zorundayız.

Dini Eğitim, Kimlik ve Diyalog

Son bölümde; hem diyalogcu tutumları hem de dini kimliklerin gelişimini sağlayacak bir din eğitimi modelini araştırma sonuçlarına göre sunmak istiyorum. Bu model bireyleşmiş dinin durumuna uygundur. Çünkü bu model; dini kimlikleri desteklemeyi, ayrımcı tutumları ve seçkin kimlikleri engelleyen diyalogcu bir ortam yaratmayı amaçlar (Daha ayrıntılı bir değerlendirmeye için Bkz. Schweitzer ve Biesinger,2002; Schweitzer ve Boschki 2004). Bu model; farklı grup ve durumlarda, mezhep ve dini guruplarla mezhepler ve dinler arası unsurları birleştiren din eğitimidir. Farklı mezhepler ve gruplar arasındaki işbirliğini gösterdiği için 'iş birliğine dayanan din eğitimi' olarak bilinmektedir. Ayrıca diyalogcu model olarak da ifade edilir. Çünkü diyalogta bulunmaları için farklı gurupları bir araya getirmeyi amaçlar.

Şimdiye kadar bu modeli, Hıristiyanlıktaki mezhepler arasında ampirik olarak test ettik. Bunun nedeni; Almanya'da yaşayan 3 milyondan fazla Müslüman olmasına rağmen Alman okullarının çoğunda Müslüman din eğitiminin olmamasıdır. Fakat işbirliğine dayanan modelin hem Hıristiyan hem Müslüman hem de diğer grupların içi işe yarayacağı kanaatindeyiz. Bu noktada; sadece Katoliklik, Protestanlık ve İslam birçok yerde din eğitimi dersi organize edebilecek sayıya sahiptir. Yahudi din eğitimi Almanya'da çok sınırlı sayıda mevcuttur.

Şu anda, sadece din eğitimindeki farklı gruplar değil, aynı zamanda din eğitiminin akademik temsilcileri diyalog ihtiyacının farkındadırlar. Örneğin; İngiltere ve Galler'de, kilise okullarında din eğitimi doktrinel ve eğitim açısından uygun görülmeyen savunmacı yaklaşımla yapılmaktadır (Copley 1997). Sonuç olarak; farklı mezhepler için işbirliğine dayanan modelin ortam ve aşamalar içermesi gerektiğini açıklamak gerekir. İlkokul çocuklarıyla yapılan çalışmamızda (yaklaşık 7 ile 9 yaş arası, Bkz. Schweitzer ve Biesinger, 2002; Schweitzer ve Boschki, 2004), çocukların kendilerini Protestan ya da Katolik olarak tanımlama şekillerinde çok ayırt edici bir özelliklerle karşılaştık. Tanımlamayı yaparken ne soyut bir şekilde ne de kanıtlara dayanarak konuştular; sadece ilişkiye dayalı bir açıklama yaptılar: 'Ben bir Katolığım, Bay X'e bağlıyım'. Bay X bu durumda onlara Katolik din eğitimi veren Katolik din öğretmenleridir. Bu gözlemlerden çıkardığımız sonuç; bu yaştaki çocukların kendilerini diğer çocuklarla değil de daha çok yetişkinlerle tanımlamaya çalıştıklarıdır. Bu tür tanımlamalar, daha sonra elde edilecek dini kimlik için ilk temel ya da alt katman olarak görülebilir. Bu tür tanımlamaları geliştirmeleri için çocuğa din eğitimi; aynı düşünce, miras, din ve mezhebe bağlı öğretmen tarafından verilmelidir. Yoksa bu tür tanımlamalar ortaya çıkmayacaktır. Bunu söylerken, çocuğun halihazırda belirli bir dini kimliğe sahip olduğunu iddia etmiyorum. Fakat Almanya'daki çoğu çocuk erken yaşta vaftiz edilir ve ebeveynler belirli bir mezheple belirsiz de olsa kendilerini tanımlarlar.

Farklı gruplar ve yetişkinler arasındaki ilişkiye dair ihtiyaç ile dini kimliğin gelişimiyle ilgili gözlemler, din eğitimindeki diyalog ve açıklık ihtiyacını ortadan kaldırmaz. Şüphe yoktur ki, çocuklar farklı dini geçmişlere sahip diğer insanlarla olma fırsatına ihtiyaç duyarlar. Çocuklarla olan mülakatlarımız, çocukların bu tecrübeyi ilginç buldukları ve belirli bir seviyede diyalogcu buluşmayı ortaya koyduklarını göstermiştir. Bununla beraber gözlemlerimiz şu popüler varsayımı kabul etmemektedir: En ileri düzeydeki din eğitimi, farklı dini mezhep ve gruplara izin vermemektedir. Sınıfları belirli durumlarda, kız-erkek ya da yeteneğe bağlı farklı küçük guruplara bölerek pe-

dağojik bir metot uyguladığımız sürece ve bu tür ayrımlar önyargılarının neden olduğu ayrımcılığı yol açmadığı sürece farklı guruplarla çalışmanın hiçbir yanlış tarafı yoktur.

Özetleyecek olursak; hoşgörü eğitimi, bireyleşmiş dinin sağlamadığı ya da muhtemelen sağlayamayacağı motivasyonel miras ve değeri sağlar. ‘Zayıf hoşgörü, zıt kanaatleri test edecek olan ‘güçlü’ hoşgörü adına arttırılıp genişletilebilir. Sonuç olarak; dini kimliklerin gelişimi, hoşgörü eğitiminin önemli bir görevidir. Bu noktada, kimlikler üretmek eğitim için meşru ve muhtemel olamamasına rağmen, var olan gelişmeleri desteklemek eğitim açısından kabul edilebilir şeylerdir. Bununla beraber kimliklerin gelişimi, diğer dinlere açık ve diyalog ihtiyacını karşılamalıdır. İşbirliğine dayanan diyalogcu din eğitimi, hem açıklığı ve diyalogu hem de dini kimliklerin gelişimini destekleyen ikili bir görev için uygun bir model olarak gözükmektedir. İşbirliğine dayalı modelin farklı dinlere, farklı bağlamlara uygulanarak daha fazla test edilmesi gerekir.

KAYNAKLAR

- Berger, P. L. (1979) *The Heretical Imperative: Contemporary Possibilities of Religious Affirmation* (Garden City, NY, Anchor).
- Biesinger, A., Kerner, H.-J., Klosinski, G. & Schweitzer, F. (Eds) (2005) *Brauchen Kinder Religion? Neue Erkenntnisse—Praktische Perspektiven* (Weinheim, Beltz).
- Bukow, W.-D. & Yildiz, E. (Eds) (2003) *Islam und Bildung* (Opladen, Leske & Budrich).
- Copley, T. (1997) *Teaching Religion: Fifty Years of Religious Education in England and Wales* (Exeter, University of Exeter Press).
- Deutsche Shell (Ed.) (2000) *Jugend 2000* (vol. 1) (Opladen, Leske & Budrich).
- Ebertz, M. N. (2000) Heilige Familie—ein Auslaufmodell? Religiöse Kompetenzen der Familien in soziologischer Sicht, in: A. Biesinger & H. Bendel (Eds) *Gottesbeziehung in der Familie. Familienkatechetische Orientierungen von der Kindertaufe bis ins Jugendalter* (Ostfildern, Schwabenverlag), 16–43.
- Forst, R. (2003) *Toleranz im Konflikt. Geschichte, Gehalt und Gegenwart eines umstrittenen Begriffs* (Frankfurt am Main, Suhrkamp).
- Fowler, J. W. (1981) *Stages of Faith: the Psychology of Human Development and the Quest for Meaning* (San Francisco, CA, Harper & Row).
- Fuchs-Heinritz, W. (2000) Religion, in: Deutsche Shell (Ed.) *Jugend 2000* (vol. 1) (Opladen, Leske & Budrich), 157–80.
- Georgi, V., Ulrich, S. & Wenzel, F. M. (2003) Education for democracy and tolerance in Germany, in: S. Dunn, K. P. Fritzsche & V. Morgan (Eds)

- Tolerance Matters: International Educational Approaches* (Gütersloh, Bertelsmann Foundation), 85–115.
- Heitmeyer, W., Müller, J. & Schröder, H. (1997) *Verlockender Fundamentalismus. Türkische Jugendliche in Deutschland* (Frankfurt am Main, Suhrkamp).
- Kegan, R. (1994) *In Over our Heads: the Mental Demands of Modern Life* (Cambridge, MA, Harvard University Press).
- Lähnemann, J. (1998) *Evangelische Religionspädagogik in interreligiöser Perspektive* (Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht).
- Nipkow, K. E. (1998) *Bildung in einer pluralen Welt* (vol. 2) *Religionspädagogik im Pluralismus* (Gütersloh, Gütersloher).
- Nipkow, K. E. (2003) *God, Human Nature and Education for Peace: New Approaches to Moral and Religious Maturity* (Aldershot, Ashgate).
- Osmer, R. R. & Schweitzer, F. (2003a) *Religious Education Between Modernization and Globalization: New Perspectives on the United States and Germany* (Grand Rapids, MI, W. B. Eerdmans).
- Osmer, R. R. & Schweitzer, F. (Eds) (2003b) *Developing a Public Faith: New Directions in Practical Theology. Essay in Honor of James W. Fowler* (St Louis, MI, Chalice).
- Osmer, R. R. & Schweitzer, F. (2003c) Globalization, global reflexivity, and faith development theory: the continuing contribution of Fowler's research, in: R. R. Osmer & F. Schweitzer (Eds) *Developing a Public Faith: New Directions in Practical Theology. Essay in Honor of James W. Fowler* (St Louis, MI, Chalice), 141–56.
- Pinn, I. (1999) *Verlockende Moderne? Türkische Jugendliche im Blick der Wissenschaft* (Duisburg, Diss).
- Pollack, D. (2003) *Säkularisierung—ein moderner Mythos? Studien zum religiösen Wandel in Deutschland* (Tübingen, Siebeck).
- Schweitzer, F. (2004) *The Postmodern Life Cycle: Challenges for Church and Theology* (St Louis, MI, Chalice).
- Schweitzer, F. & Biesinger, A. with R. Boschki, C. Schlenker, A. Edelbrock, O. Kliss & M. Scheidler (2002) *Gemeinsamkeiten stärken—Unterschieden gerecht werden. Erfahrungen und Perspektiven zum konfessionell-kooperativen Religionsunterricht* (Freiburg, Herder & Gütersloher).
- Schweitzer, F. & Boschki, R. (2004) What children need: co-operative religious education in German schools: results from an empirical study, *British Journal of Religious Education*, 26(1), 33–44.
- Schweitzer, F. & Conrad, J. (2002) Globalisierung, Jugend und religiöse Sozialisation. Neue Herausforderungen für die Religionspädagogik? *Pastoraltheologie*, 91(7), 293–307.

- Schwöbel, C. (2002) Toleranz aus Glauben. Identität und Toleranz im Horizont religiöser Wahrheitsgewissheiten, in: C. Schwöbel & D.v. Tippelskirch (Eds) *Die religiösen Wurzeln der Toleranz* (Freiburg, Herder), 11–37.
- Schwöbel, C. & Tippelskirch, D. v. (2002) (Eds) *Die religiösen Wurzeln der Toleranz* (Freiburg, Herder).
- Walzer, M. (1994) *Thick and Thin* (Notre Dame, IN, University of Notre Dame Press).
- Ziebertz, H.-G. (2004) (Ed.) *Erosion des christlichen Glaubens?* (Münster, LIT).